

УДК 1: 122/129. 141

Наталія Стратонова

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДОХРИСТІЯНСЬКИХ ВІРУВАНЬ У ПИСЕМНІЙ КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ В КОНТЕКСТІ ЇХ ВИСВІТЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядається взаємозв'язок дохристиянських та християнських вірувань в літературі Київської Русі в контексті їх вивчення сучасними науковцями, окреслюються головні етапи розвитку сучасної дослідницької думки з обраної теми, шляхом аналізу тих праць, автори яких найближче підійшли до релігійно-філософського осмислення феномену дохристиянських вірувань.

Ключові слова: дохристиянські вірування, література Київської Русі XI-XIII ст., сучасна релігійно-філософська думка.

N. Stratonova. The correlation of pre-Christian beliefs and written culture of Kievan Rus in the context of its coverage of modern scientific literature

The article considers the relationship of pre-Christian and Christian beliefs in the literature of the Kievan Rus in the context of their study of modern scientists, outlines the main stages in the development of modern research views on selected topics by analyzing those papers whose authors come closest to the religious and philosophical understanding of the phenomenon of pre-Christian beliefs.

Key words: pre-Christian beliefs, literature Kievan Rus XI-XIII century, modern religious and philosophical thought.

Н. Стратонова. Проблема взаимосвязи дохристианских верований в письменной культуре Киевской Руси в контексте их освещения в современной научной литературе

В статье рассматривается взаимосвязь дохристианских и христианских верований в литературе Киевской Руси в контексте их изучения современным учеными, определяются основные этапы развития современной исследовательской мысли по избранной теме, путем анализа тех работ,

авторы которых близко подошли к религиозно-философского осмысления феномена дохристианских верований.

Ключевые слова: *дохристианские верования, литература Киевской Руси XI-XIII вв., современная религиозно-философская мысль.*

Вивчення дохристиянського минулого давнього населення України є важливим джерелом для філософських студій, яке дає змогу реконструювати ті сторінки давньої релігії слов'янських народів, довкола котрих уже декілька століть точаться гострі суперечки.

Особливості світоглядних орієнтацій давньоруських книжників, їх погляди на сам процес християнізації, а також неусвідомлене використання ними реліктових вірувань, детально дослідниками не вивчалися, а реконструкція дохристиянських уявлень відбувалась переважно на основі Володимирового пантеону початку X ст. Бажання релігієзнавців та філософів відійти від традиційних, заздалегідь усталених висновків на основі традиційних підходів до джерельної бази руського літописання вже давно поставило питання про комплексне міждисциплінарне дослідження дохристиянського світогляду в літописах, вирішення проблеми їх інформативності. Проблема полягає також у тому, що самі книжники не ставили собі за мету відтворити відомості про дохристиянські вірування. М. М. Гальковський з цього приводу писав: “Ніхто не цікавився нашим язичництвом, ніяких записів з приводу цього зроблено не було. Ті, хто писали про язичництво, прагнули не зберегти, а викоринити його. Таким чином, писемні свідчення є уривчастими та випадковими” [2, с. 111]. Відтак розробка проблем релігієзнавства “легендарного періоду” існування Київської Русі, творче переосмислення доробку загального літописання, застосування сучасних джерелознавчих методів для інтерпретації дохристиянських вірувань у літописних пам'ятках відкриває перспективи для подальшого їх дослідження, реконструкції вузлових моментів минулого східних слов'ян і визначає актуальність та новизну пропонованого дослідження.

Метою цього дослідження є простежити взаємозв'язок дохристиянських та християнських вірувань у літературі Київської Русі в контексті їх вивчення сучасними науковцями. Відповідно до мети, завданнями статті є окреслити головні етапи розвитку сучасної дослідницької думки з обраної теми, шляхом аналізу тих праць, автори яких найближче підійшли до релігійно-філософського осмислення феномену дохристиянських вірувань.

Упродовж кінця 80-х – на початку 90-х років відроджується інтерес до традиційної культури українців. За цей період було видано чимало праць, присвячених окремій проблематиці. Щоправда, ця література була здебільшого науково-популярною. У цьому контексті слід згадати праці В. Скуратівського, С. Плачинди, В. Войтовича тощо. Така література задовольняла смаки суспільства в пізнанні стародавньої релігії, реабілітувала українську прадавню культуру, щоправда, деякі з праць були лише компілятивними.

У контексті сучасних досліджень слід назвати монографії, колективні праці та статті, присвячені вивченню та інтерпретації дохристиянських вірувань. Частково цій проблемі приділялась увага в працях деяких дослідників ще до 90-х років ХХ ст., до таких можна зарахувати праці філософа, історика української філософії, дослідника духовної спадщини Русі В. Горського, присвячені дослідженню історії філософської та релігійної думки Київської Русі. Так, розглядаючи філософські ідеї Київської Русі, науковець підкреслює, що в реальному підході до розгляду проблем, пов'язаних з осмисленням граничних основ буття, давньоруська культура розвивалася переважно в руслі не теоретичного пізнання, а духовно-практичного освоєння світу і не мала достатніх умов включити в свій зміст більш чи менш диференційоване теоретичне знання. Філософія тут виступала як філософська культура, філософська думка. Водночас, будучи далекою від абстрактних проблем, філософська думка Русі не знала схоластики і не замикалась на функції служниці богослов'я, тому що саме богослов'я усвідомлювало себе як слугу князівської влади [5, с. 12].

Низка аспектів, особливо становлення та розвиток ідей філософського характеру, було розглянуто сучасними науковцями: А. Колодним, В. Яроцьким, Б. Лобовиком, П. Кралуком, С. Кримським, О. Саганом, М. Поповичем, В. Лубським, Т. Горбаченко, А. Замалеєвим та В. Зоцом, Т. Чайкою.

Дослідженню релігійної традиції наших пращурів значна увага приділялась і в працях українських релігієзнавців Інституту філософії імені Г. С. Сковороди. Науковці здійснили культурний, світоглядний і порівняльний аналіз української язичницької спадщини, зокрема у першому томі десяти томника “Історія релігії в Україні”, що має назву “Дохристиянські вірування; Прийняття християнства” (за редакцією Б. Лобовика), у підручнику “Академічне релігієзнавство” за науковою редакцією А. Колодного. Слід також відзначити і праці релігієзнавців, у яких розкривається

зміст поняття української духовної традиції. Це монографії “Релігія в духовному житті українського народу” А. М. Колодного, Б. О. Лобовика, Л. О. Филипович, “Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан” А. М. Колодного і Л. О. Филипович. Загальні принципи філософського, світоглядного і порівняльного аналізу релігійних явищ подаються у працях П. Яроцького, П. Кралюка та інших сучасних науковців.

До релігійної строкатості на карті України неодноразово звертався у своїх працях доктор філософських наук, президент української асоціації релігієзнавців А. Колодний. Так, зокрема, релігійну духовність українців, місце релігії в історичному бутті українства (основні віхи релігійної історії України, Київську богословську школу тощо) та в умовах демократичної України (християнство України на межі тисячоліть, детермінанти нетрадиційної релігійності, релігійне місіонерство в умовах свободи віровизнань тощо) – розглядав науковець у етнологічній, політологічній та історичній монографії “Україна в її релігійних виявах” [11].

Суперечливу роль християнства у різних його виявах розглядає А. М. Колодний у своїй публікації “Християнство в контексті історичного поступу українців: суперечлива роль”. Автор зазначає, що лише в ХХІ столітті воно зможе стати духовним чинником історичного поступу українського народу за умови набуття ним на його теренах відповідного національного вираження [12, с. 167-182].

Слід звернути увагу на ще одну, не менш важливу публікацію А. М. Колодного “Язичництво як релігійний феномен” [13, с. 48-58]. Так, аналізуючи дохристиянський світогляд, науковець наголошує на синкретизмі природи і людини в ній: “... язичник не осмислює світ як щось існуюче поза ним, а живе в цьому світі, відчуваючи в ньому себе невід’ємною його часточкою. Він не протистоїть природі, а взаємодіє з нею, шукає себе в ній.” Автор слушно зауважує, що персоніфікація природних явищ та персонажів “... є уособленням природи функціонування певної частини світобудови, ніж чимось надприродним, а тому не потребує для засвідчення свого існування якихось особливих доказів...” [13, с. 51] Аналіз А. М. Колодним проблеми масової свідомості українського народу приводить науковця до висновків, з якими неможливо не погодитись: “... християнство, прийшовши на Русь-Україну внаслідок духовної революції зверху, вимушене було оязичнитися. Внаслідок цього ми мали християнізоване язичництво і оязичнене християнство, що в науковій літературі одержало назву двовір’я...”

[13, с. 53]. Власне, тут автор і доходить висновків стосовно феномену особливої “християнськості” українців, наголошуючи на самотності язичництва, яке так і не зникло з прийняттям офіційної релігії, а навпаки, асимілювалось з нею.

Велику увагу дослідженню українських і праукраїнських вірувань, а також синкретичному українському християнству присвятив у своїх працях “Ідеологія руського православ’я” та “Вірування давніх українців та їхніх пращурів” [18, с. 47] доктор філософських наук, професор Б. О. Лобовик. Науковець розглядав релігію як цілісність, для якої характерною є динамічна структурованість, буттєвість людини у вірі, прагнення до збігу аспектів абсолютного і відносного, праксеологічна і знаково-символічна сторона, аксіологічна та функціональна модальності.

Важливим питанням при вивченні рефлексії трансформації дохристиянських вірувань в літературі Київської Русі залишається проблема виокремлення національних архетипів, адже саме вони є важливою складовою будь-якого світогляду. Власне, одним із небагатьох українських науковців, які звертались до вивчення цього питання, був український філософ, культуролог, доктор філософських наук, професор С. Б. Кримський. У своїй праці “Дім – поле – храм” науковець розглядав феномен національних архетипів. Виокремлюючи три найбільш фундаментальні з них (Дім, Поле, Храм), С. Б. Кримський прийшов до закликати переводити всі соціальні процеси через внутрішню соціальність людини. Тут неможливо не погодитись, адже, як зауважує дослідник, є не тільки етнос, як державне утворення; існує етнос і як внутрішнє утворення. Внутрішній етнос – те, що проходить крізь нашу особистість, і те, що є підставою наших трансперсональних, колективних уявлень [15, с. 139-146]. Саме ці уявлення і є підставою для вивчення дохристиянських світоглядних уявлень.

Слід згадати ще дві не менш важливі роботи С. Б. Кримського “Під сигнатурою Софії”, де вчений розглядає питання національного менталітету та національної ідеї українського народу а також “Запити філософських смислів”. У першій праці професор виводить поняття “Софії”, під сигнатурою якої опиняються такі цивілізаційні системи, як культура, духовність, національний менталітет, філософська картина світу, принципи раціональності, мовної практики та етичної свідомості, сфера традицій та парадигм гуманістики. Мало того, в сакральному просторі цієї концепції вражаюче перетинаються універсальні виміри світового розвитку та

історична місія українського народу. “Виразним свідченням духовного покликання українського народу є та обставина, що його національний менталітет та національна ідея історично пов’язані з концепцією Софії як засвідченням благості, святості рідної землі, побудови розумної ойкумени етнічного буття в його протистоянні хаосу степових навал та зовнішнім загрозам сусідніх держав” [17], – стверджує автор. Власне, такою софійністю просякнута більшість літературних пам’яток Київської Русі, що робить цю працю актуальною при вивченні нашого питання.

Друга праця присвячена вивченню віковичних проблем філософії, які перетворюються на запитальний потенціал сучасного філософування щодо софійності та катастрофічності життя і пізнання, про можливість інтелектуального розчаклування буття та його таїну, ліміти практики та споглядання, колізії історії та метаісторії. У центрі уваги – цивілізаційні коди людської діяльності, її ціннісно-смысловий контекст, гуманітарні та наукові стратегії входження в III тисячоліття [16].

Не менш важливим питанням в рамках цієї теми є проблема вивчення власне самих літописних творів, адже зміст пам’ятки, її ідейна спрямованість, хронологізація, авторство тощо – усі ці та інші подібні питання завжди постають перед тим, хто працює з літописними текстами. Тим не менш, з руських літописів ми можемо почерпнути деякі свідчення про вірування слов’ян, про богів, яких вшановували наші предки, про боротьбу, яку вели християни з язичництвом.

Серед сучасних дослідників літописів Київської Русі слід відзначити українського філософа, доктора філософії П. М. Кралюка, який у своїх публікаціях неодноразово звертався як до постатей книжників, так і власне до самих пам’яток, уперше в українській академічній думці здійснив реконструкцію життєпису агіографа Нестора, наголошуючи на його новаторстві та подвижництві в пост’язичницькому суспільстві. Особливий інтерес становлять факти про створення літописцем “Життя Бориса та Гліба” – першого в Київській Русі житія, яке відповідало класичним візантійським зразкам. Науковець стверджує, що цей твір “... треба осмислювати з точки зору утвердження християнських цінностей у давньоруському суспільстві...” Петро Михайлович слушно зауважує про те, що “...для язичника-русича смерть Бориса та Гліба аж ніяк не була актом героїчного чину. Вбивства цих князів можуть бути хіба що предметом скорботи, але аж ніяк не прославлення...” [14]. І, влас-

не, сама ж мученицька смерть братів була і суто християнською цінністю, і своєрідним викликом язичницькому світові.

Серед сучасних дослідників-релігієзнавців слід відзначити Т. Горбаченко та О. Сагана. Комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження впливу християнства на становлення писемної культури Русі-України здійснює в дисертації доктор філософських наук, професор Горбаченко Т. Г. “Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігієзнавчий аспект” [4]. У цій роботі комплексно досліджується вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України з позицій системного розгляду етноконфесійних проявів її будови. Автор обґрунтовує зв’язок писемної культури з історичною свідомістю, її непересічну роль у збереженні етнічної та політичної самосвідомості Русі-України. У процесі своєї роботи науковець доходить слушних висновків стосовно того, що писемна культура є певним культурним порядком, який виявляє зв’язок між навколишнім світом і людиною за допомогою писемних знаків, що характеризується стійкістю, структурною визначеністю, послідовним ходом розвитку. Цей порядок набуває для людини змісту і проявляється у символах і мові культури, на яку безпосередній вплив мають певні релігії та релігійні течії [4]. Рукописна й друкована церковнослов’янська книга, на думку Т. Г. Горбаченко, постає у християнській писемній культурі як така документальна культурна форма, що містить у собі не лише інформацію про світ і момент його оцінки, а й способи дії у ньому людини, стимули таких дій.

У своїй дисертаційній роботі доктор філософських наук, професор О. Н. Саган “Православ’я в його інституційному розвитку: історіософський аналіз” здійснює комплексний аналіз особливостей інституційного виокремлення й розвитку православ’я як християнської конфесії, причини його кризового стану і можливих трансформацій консервативності та самостійності. Цікавим для нас був розділ, присвячений історії становлення православної релігії, в якому О. Саган звертає увагу на двовір’я українського християнства та суттєве онаціональнення його обрядових форм. Науковець наголошує на тому, що обрядово-культува сфера православ’я має чітко вражену національну специфіку [28].

Проблемам дохристиянського світогляду та вірувань українців приділяв значну увагу філософ, доктор філософських наук, професор, академік НАНУ М. В. Попович. Так, наприклад, у роботі “Світогляд стародавніх слов’ян” (1985), вчений вперше робить спробу

висвітлити витoki духовності українського народу. М. Попович, звертаючись до проблем дохристиянського світогляду у своїх працях, знайомить з поглядами древніх слов'ян на порядок і хаос, життя та смерть людини, час та вічність, із структурою пантеону слов'янських богів тощо [23]. Але найбільший суспільний резонанс мала фундаментальна праця “Нариси історії української культури”, яка витримала два видання (1998, 2001 роки). У 2001 році вона була удостоєна Національної премії України імені Тараса Шевченка. Праця являє собою нарис історії культури України як комплексу характерних матеріальних і духовних здобутків суспільства, починаючи з періоду розселення слов'ян на сході Європи та виникнення Київської Русі і закінчуючи періодом комуністичної диктатури. До духовної культури включаються не тільки література, філософія та різні види мистецтва, а й спосіб життя, система цінностей, традицій та вірувань. Духовна культура українського суспільства розглядається у взаємозв'язку з політичною та господарською. Увесь комплекс проблем розвитку української культури висвітлюється у зв'язку зі світовим культурним процесом [25].

Певною спробою сформулювати погляд на цінності сучасного суспільства, який із певної позиції охоплював би різні сторони функціонування останнього, є праця М. Поповича “Бути людиною”. Автор прагнув обґрунтувати засобами, придатними для філософії сучасності, певний світогляд, який сьогодні, як і в інші часи, перебуває перед загрозою. Це – світогляд гуманізму, що виходить із уявлень про людину як вищу й абсолютну цінність [24].

Питанням міфологічно-релігійних уявлень та вірувань наших пращурів присвячено роботи вітчизняних істориків, археологів та філософів: В. Зубаря, Г. Лозко, О. Моці, Ю. Павленка, В. Рички.

У спільній монографії доктор історичних наук, професор Зубар В. М. та Хворостяний А. І. “Від язичництва до християнства” (2000 р.) досліджують християнізацію Північного Причорномор'я як частини історичного процесу на основі комплексного аналізу джерел [6]. Особливий інтерес для нас становить II частина монографії, написана В. Зубарем, у якій він змальовує процес християнізації Херсонесу та Південно-Західної Таврики. У цьому розділі під час переходу безпосередньо до питання проникнення християнства до Херсонесу, автор одразу визначає свій підхід до джерельної бази дослідження, а саме безперечну перевагу він надає археологічним даним, натомість використання писемних джерел є незначним. Зрозуміло, що такий підхід є частково виправданим,

адже писемні джерела з цієї тематики неодноразово досліджувались у літературі (хоч і не завжди критично).

У монографії докторів історичних наук, професорів О. Моці та В. Рички подано аналіз джерел та історіографії з цієї проблематики. Автори знайомлять читачів із широким спектром думок інших дослідників, паралельно зробивши власні узагальнення та висновки. Учені об'єктивно вказують на досягнення та недоліки різних дослідників у цій галузі. О. Моця та В. Ричка наголосили, що слов'янське язичництво не було "примітивним". У праці також розглянуто питання двовір'я в тогочасному суспільстві [19].

Проблему цілісного розуміння розвитку релігійно-міфологічних уявлень давнього населення України до прийняття ними християнства порушує у своїх працях доктор філософських наук, професор Ю. Павленко. Так, у монографії "Дохристиянські вірування давнього населення України" автор розглядає релігійно-міфологічні уявлення давнього населення України в контексті вірувань інших народів. Ю. Павленко використовує дані різних наук: археології, порівняльно-історичного мовознавства, власне релігієзнавства тощо, які подаються в єдності на ґрунті загального розуміння етноісторичного процесу, що мав місце на наших землях за часів давнини та раннього Середньовіччя [22, с. 183-184]. Щоправда, до літописних пам'яток автор у своїх роботах практично не звертається.

Еволюцію релігії від політеїзму до монотеїзму і запровадження християнства в Русі-Україні розглядає О. В. Шуба. Автор стверджує, що в цьому процесі істотний вплив мали тогочасні відносини східнослов'янських племен між собою та з іншими державами і народами. Під впливом суспільно-політичних, етнонаціональних, етнокультурних та інших чинників візантійське християнство трансформувалося в українське православ'я, яке стало національно самобутнім духовно-культурним феноменом. О. В. Шуба показує, що інші течії християнства, існуючи на українському національному ґрунті, теж набули етнонаціональних рис, охопили своїм впливом широкий спектр національного буття українського народу, ставши невід'ємною частиною його духовного світу та культури [32].

Спробу відтворення глибинної основи українських дохристиянських релігійних уявлень шляхом виявлення архаїчних загальноіндоєвропейських міфологічних структур, а також визначення специфічних рис та семантичної сутності українських соціофункціональних міфологем, здійснює у своїй дисертації на тему: "За-

гальноіндоевропейські міфологічно-релігійні архетипи та їх вияв в українській духовній традиції” А. Б. Поцелуйко [26]. Автор аналізує індоевропейські соціофункціональні архетипи, досліджує загальноіндоевропейські міфологеми у рефлексії української фольклорної традиції та оригінальні українські міфологеми у контексті загальноіндоевропейського міфологічного фонду.

У своїй дисертації “Структурно-функціональний аналіз міфологічно-релігійних уявлень і вірувань українців та їх інкорпорація в монотеїзм” Т. А. Коберська на основі структурно-функціонального підходу здійснює систематизацію та поглиблене вивчення процесів зародження міфів та релігії на українських землях. Автор висвітлює тенденції генези язичницьких вірувань та їх трансформації за умов взаємодії з християнською культурою. У дисертації доведено, що українська міфологія структурована, стала та динамічна світоглядна система, визначено аксіологічне, семантичне та функціональне навантаження універсальних образів-першооснови світу в давньоукраїнській та християнській соціонормативній традиції, описано механізм інкорпорації міфологічно-язичницьких елементів у християнський монотеїзм через феномен двовір’я та синкретизму [8].

Історіософський аспект східнослов’янського язичницького міфу досліджує М. М. Козлов у роботі “Язичницькі уявлення східних слов’ян про потойбічний світ (IX – XIII ст.)”. Автор структурує східнослов’янські уявлення щодо посмертного стану людини, та звертає увагу на їх трансформацію під впливом християнських канонів протягом XI – XIII ст. В дисертації розглянуто східнослов’янську язичницьку обрядовість, космологічні вірування, пов’язані з небесним потойбічним світом, зміст та ідейну семантику уявлень про підземний світ мертвих [9].

Філософським дослідженням язичницької релігійності слов’янської людності давньої України в аспекті виявлення в ній образів надприродного є дисертація Н. Ю. Фатюшиної “Історіософський аналіз уявлень про надприродне у віруваннях слов’янського населення давньої України”. У контексті аналітичних можливостей історіософського підходу, його принципів та критеріїв осмислення в роботі досліджується феномен надприродного в його сутнісних рисах та історичних формах. Визначаються суб’єкт уявлень про надприродне та предметне поле їх аналізу. Виділяються демоністичний та теїстичний рівні в процесі становлення і розгортання язичницьких вірувань та уявлень. Аналізуються сутність та форми

демоністичних образів надприродного та уособлювальний зміст і функціональні можливості його теїстичних образів [29].

До проблеми життя і смерті звертається у своїй роботі Вальчук А. М. “Релігієзнавчий аналіз проблеми життя та смерті в українській думці XI – XV століть”. Автор аналізує специфіку проблеми в межах релігієзнавчих студій. Досліджено періоди формування, становлення та розвитку проблеми духовності тогочасного східнослов'янського населення. Обґрунтовано положення, що в українській духовній традиції раннього періоду панувала богословська інтерпретація досліджуваної проблеми. Теоретичний аналіз проблеми життя та смерті в українській думці цього періоду засвідчив своєрідність її становлення та розвитку в тісному взаємозв'язку з соціально-політичними та історичними детермінантами. Зазначено, що розуміння та висвітлення цієї проблеми зазнало впливу соціально-історичних реалій тих часів [1].

Світоглядні парадигми Київської Русі через призму феномену двовір'я розглядає у своїй роботі А. П. Голуб. Автор розкриває сутність явища двовір'я, частково звертаючись до аналізів текстів киеворуської літератури – “Слова о полку Ігоревім” та “Руського літопису” [3].

Загалом, питанню двовір'я в сучасних українських дослідженнях приділено значну увагу як у монографіях, так і в окремих публікаціях. Слід відзначити низку статей, присвячених релігійно-філософській культурі Київської Русі. Так, у роботі кандидата філософських наук Целік Т. В. “Філософська культура Київської Русі: методологічні та джерелознавчі аспекти дослідження” аналізуються дискусійні аспекти методологічного осягнення філософської культури Київської Русі, серед яких особлива увага приділяється можливості розгляду її особистісного зрізу. Автор обґрунтовує думку, що характером християнського світогляду та специфікою його функціонування у філософській культурі Київської Русі були закладені підвалини для формування особистісної свідомості й особистісного первня, що і знайшло відбиток у низці літературно-філософських пам'яток тієї епохи. [30]

Есхатологічні ідеї та мотиви в давньоруській літературі досліджує Л. І. Наточій. На підставі аналізу методологічних засад осмислення інтелектуальної спадщини Київської Русі та її специфіки, зумовленої синкретичним характером середньовічного світогляду, автор у своїй роботі, “До питання про правомірність історико-філософського дослідження есхатологічних ідей у куль-

турі Києво-Руської доби”, обґрунтовує необхідність залучення до царини історико-філософського дослідження есхатологічних ідей та мотивів, якими пройнята давньоруська культура. [20]. Слід звернути увагу і ще на одну статтю науковця – “Проблеми дослідження есхатологічних мотивів у світській літературі Давньої Русі XII століття (на прикладі аналізу “Повчання Володимира Мономаха” та “Слова о полку Ігоревім)””, у якій автор досліджує есхатологічні мотиви у визначних пам’ятках давньоруської. Однією з важливих проблем, які виникають у процесі дослідження, Наточій Л. І. визнає пошук критеріїв для розрізнення християнських та язичницьких елементів у давніх текстах [21].

Києворуську агіографією досліжує кандидат філософських наук Т. О. Чайка. У своїх роботах вона звертається переважно до моральних домінант, проте вивчення матеріалу дало нам змогу глибше осягнути агіографічні джерела Київської Русі. Так, у статті “Моральні домінанти давньокиївської агіографії (до реконструкції моральної свідомості Київської Русі)” окреслено підхід до осмислення моральної свідомості Київської Русі на основі дослідження пам’яток давньоруської агіографії та їхніх моральних домінант. Встановлено характерні особливості агіографічної літератури, які зумовлюють її незамінне значення для подібного типу моральної свідомості. Проаналізовано своєрідність морального змісту пам’яток Борисоглібського циклу, Києво-Печерського патерика, житій Леонтія Ростовського та Авраамія Смоленського [31].

Проте в позиціях дослідників наявні певні розбіжності. Сьогодні не потрібно говорити про перевагу більш або менш єдиного систематизованого погляду на древньослов’янське язичництво, і тим більше, про його рефлексію в літературних пам’ятках Київської Русі. Багато питань слов’янського язичницького світогляду досить добре вивчені і не викликають сумнівів, у той же час інші, наприклад, періодизація слов’янських вірувань, можливість людських жертвоприношень, відображення дохристиянських світоглядних уявлень у літературних пам’ятках Київської Русі за браком свідчень не знаходять загального вирішення. Окремі положення та схеми, запропоновані різними слов’янознавцями, аргументовані та ілюстровані прикладами. Приватні проблеми знайли своє вирішення у вищезазначених науках. Щоправда, до цього часу не було здійснено комплексного аналізу вищезгаданої проблеми, яка розкрила б зміст феномену слов’янського язичництва в цілісності. Чимало питань так і залишилися поза увагою дослідників. Так, зо-

крема недостатньо дослідженими залишаються процеси адаптації християнських світоглядних орієнтирів до місцевих язичницьких уявлень про божественне; трансформація релігійних вірувань у нових умовах після прийняття християнства. До вищезгаданого кола питань можна додати і, власне, самі механізми формування та функціонування двовір'я, особливо на особистому рівні, ставлення самих віруючих, церкви, кліру, мирян до двовір'я.

Підсумовуючи викладені міркування, підкреслимо: на сьогодні все більш зрозумілим стає той факт, що без вивчення цих джерел неможливий подальший поступ в осмисленні нашої духовної мінувшини. Сучасні дослідники по-різному розглядають проблему висвітлення дохристиянського світогляду, і частіше приходять до думки, що висвітлення цього питання є одним із перспективних напрямів. Адже без правдивого та неупередженого розуміння літописної літератури ми не зможемо зрозуміти особистість літописця та його світоглядні орієнтації. Лише з огляду на це, на нагромаджений поколіннями вчених багатий методологічний арсенал, науковці зможуть по-новому підійти до осмислення стародавніх писемних пам'яток.

Література:

1. Вальчук А. М. Релігієзнавчий аналіз проблеми життя та смерті в українській думці XI – XV століть. – Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09. 00. 11 / А. М. Вальчук; НАН України. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – К., 2002. – 20 с. – укр.

2. Гальковский Н. М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси: Древнерусские слова и поучения, направленные против остатков язычества в народе. (у 2 т.) / Гальковский Н. М. – М.: Печ. А. И. Снегиревой, 1913. – Т. 2. – 316 с.

3. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: Дис... канд. філософ. наук: 09. 00. 03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1994. – 130л. – Бібліогр.: л.:119-130

4. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі– України: релігієзнавчо– філософський аспект / Т. Г. Горбаченко. – К.: Академія, 2001. – 272с.

5. Горський В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII вв. / В. С. Горський. – Киев, 1988

6. Зубарь В. М. От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI в.) / Зубарь В. М., Хворостяный А. М.. – Киев: Институт археологии НАН Украины, 2000. – 179 с.

7. Історія релігії в Україні. (У 10-ти т.). – [За ред. проф. Б. Лобовика]. – (Т. 1. – Дохристиянські вірування. Прийняття християнства.). – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 383 с.

8. Коберська Т. А. Структурно-функціональний аналіз міфологічно-релігійних уявлень і вірувань українців та їх інкорпорація в монотеїзм. – Автореф. дис... канд. філос. наук: 09. 00. 11 / Т. А. Коберська; Ін-т філософ. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 18 с. – укр.

9. Козлов М. М. Язичницькі уявлення східних слов'ян про потойбічний світ (IX – XIII ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук: 09. 00. 11 / М. М. Козлов; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 18 с. – укр.

10. Колодний А. М. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А. М. Колодний, Л. О. Филипович; НАН України; [Відп. ред. Б. О. Лобовик]. – Львів: Логос, 1996. – 182, [1] с. – Бібліогр. в кінці розд.

11. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах: [Монографія] / Колодний А. М. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.

12. Колодний А. М. Християнство в контексті історичного поступу українців: суперечлива роль [Текст] / А. М. Колодний // Філософські обрії. – 2010. – Вип. 24. – С. 167-182.

13. Колодний А. М. Язичництво як релігійний феномен / А. М. Колодний // Українське релігієзнавство. – 2003. – № 27-28. – С. 48-58. – укр.

14. Крालюк П. М. Інтелектуал-християнин у “пост’язичницькому” суспільстві: Спроба реконструкції життєпису агіографа Нестора / П. М. Крालюк // День, 2000. – № 119. – 7 липня

15. Кримський С. Б. Дім – поле – храм / С. Б. Кримський // Київ: Сучасність. – 2005.-№3. – С. 139-146

16. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: Парапан, 2003. – 239 с. – Бібліогр. в кінці розд.

17. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К.: Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2008. – 367 с.: портр. – Бібліогр. в кінці параграфів.

18. Лобовик Б. Вірування давніх українців та їхніх пращурів / Б. Лобовик. – К.: Укр. центр духов. культури, 1996. – 46, [2] с. – Бібліогр.: с. 47.

19. Моця О. П. Київська Русь: від язичництва до християнства: [Навч. посіб.] / О. П. Моця, В. М. Ричка. – Київ: Глобус, 1996. – 222 с.

20. Наточій Л. І. До питання про правомірність історико-філософського дослідження есхатологічних ідей у культурі Києво-Руської доби // Наукові записки. – Том 76: Філософія та релігієзнавство / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. – Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2008. – 80 с. – С. 30-35

21. Наточій Л. І. Проблеми дослідження есхатологічних мотивів у світській літературі Давньої Русі XII століття (на прикладі аналізу “Повчання Володимира Мономаха” та “Слова о полку Ігоревім”) // Наукові записки. – Том 63: Філософія та релігієзнавство / Національний уні-

верситет “Кієво-Могилянська академія”. – Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2007. – 83 с. – С. 36-42

22. Павленко Ю. В. Дохристиянські вірування давнього населення України / Ю. В. Павленко – К.: Либідь, 2000. – 328 с.

23. Попович М. В. Мироззрення древних славян / М. В. Попович – К.: Наукова думка, 1985. – 167 с.

24. Попович М. В. Бути людиною / М. В. Попович. – К.: КМА, 2011. – 223 с.

25. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – 2-е вид., випр. – К.: АртЕк, 2001. – 728с.: іл.

26. Поцелуйко А. Б. Загальноіндоевропейські міфологічно-релігійні архетипи та їх вияв в українській духовній традиції. – Автореф. дис... канд. філос. наук: 09. 00. 11 / А. Б. Поцелуйко; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2004. – 22 с. – укр.

27. Релігія в духовному житті українського народу / [Колодний А. М., Лобовик Б. О., Филипович Л. О. та ін.]; НАН України. Ін-т філософії. Від-ня релігієзнавства; [Ред. О. Х. Мороз]. – К.: Наук. думка, 1994. – 201, [2] с. – Бібліогр.: с. 196-202

28. Саган О. Н. Православ'я в його інституційному розвитку: історіософський аналіз. – Православ'я в його інституційному розвитку: історіософський аналіз: дис... д-ра філос. наук: 09. 00. 11 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2004

29. Фатюшина Н. Ю. Історіософський аналіз уявлень про надприродне у віруваннях слов'янського населення давньої України. – Автореф. дис... канд. філос. наук: 09. 00. 11 / Н. Ю. Фатюшина; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 1999. – 18 с. – укр.

30. Целік Т. Філософська культура Київської Русі: методологічні та джере-лознавчі аспекти дослідження // Наукові записки. – Том 20: Філософія та релігієзнавство / Національний університет “Кієво-Могилянська академія”. – Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 102 с. – С. 32-37

31. Чайка Т. О. Моральні домінанти давньокиївської агіографії (до реконструкції моральної свідомості Київської Русі) // Магістеріум: Вип. 30: Історико-філософські студії / Національний університет “Кієво-Могилянська академія”. – К.: Видавничий дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008. – 96 с. – С. 36-52

32. Шуба О. Православ'я і традиції національної культури / О. Шуба. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

***Рецензент** – доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету “Острозька академія” П. М. Кралюк*